

1. Badiiy matnni lingvopoetik tahlilga tortganda trop turlarining deyarli barchasi asosida o'xshatish, chog'ishtirishdan iborat mantiqiy tushuncha yotganligi ayon bo'ladi;

2. Ko'chimlarning og'zaki lirika janrlari, xususan, o'lanlar tarkibidagi badiiy vazifadorligi muhim ahamiyatga molik;

3. O'lanlardagi ko'chimlar an'anaviy ko'rinishdagi istioraviy ko'chimlardan nomadik madaniyat vakiliga xos samimiyat ufurib turishi hamda xalqonaligi bilan o'zgachalik kasb etadi;

4. Tropning sinekdoxa turi o'lan misralariga obrazlilik bag'ishlab, ifodani ixcham va aniq berishga, tasvirning yorqin va ta'sirchan chiqishiga katta yordam beradi.

Adabiyotlar

1. Абрамович Г.Л. Введение в литературоведение. -М.: «Просвещение», 1975. - С.163-164.
2. Еремина В.И. Поэтический строй русской народной лирики. - Л.: «Наука», 1978. - С141-142;
3. Краткая литературная энциклопедия. Т.6. -М.: Советская энциклопедия, 1971. -С.854-855;
4. Поспелов Г.Н. Иносказательная изобразительность и выразительность слов. // Введение в литературоведение. - М.: «Высшая школа», 1976. -С. 246.
5. Потебня А. Метонимия. //А.А.Потебня. Теорическая поэтика. - М.: «Высшая школа», 1990. -С. 182-202.
6. Рикёр Поль. Теория интерпретации. Дискурс и избыток значения. -М.: «Прогресс», 1976.-С.146.
7. Саримсоков Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. - Т.: «Ўқитувчи», 1979. 281-б.
8. Тимофеев Л.И., Тураев С.В. Словарь литературоведческих терминов. - М.: «Просвещение», 1974. - С.351.
9. Сидельников В.М. Поэтика русской народной лирики. - М.: «Учпедгиз», 1959. - С.97.
10. Султон И. Адабиёт назарияси. -Т.: «Ўқитувчи», 1980. 218-219-б.
11. Томашевский Б.В. Стилистика и стихосложение. - Л.: «Учпедгиз», 1959. - С.237-238;
12. Фитрат А. Адабиёт қоидалари. - Т.: «Ўқитувчи», 1995. 68-б.
13. “Ўлан айтсанг бери кел, айнам-ов” (ўланлар). // Ўзбек халқ ижоди ёдгорликлари. Ж.26. – Тошкент: Фафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2020.
14. Хотамов Н., Саримсоков Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. - Т.: «Ўқитувчи», 1979. 281-б.
15. Щепилова Л.В. Введение в литературоведение. -М.: «Высшая школа» 1968. -С178.

REZYUME. Maqolada o'zbek xalq o'lanlari matnida badiiy tasvir vositalari, xususan, ko'chimlar keng qo'llanilgan. Ularni metafora, metonimiya, sinekdoxa singari turlari va troplarning o'lanlar tarkibida poetik vazifadorligini aniqlashtirish folklorshunosligimiz oldida turgan dolzarb muammolardan biridir. Mazkur maqolada ayni shu masalalar xususida bahs yuritilgan.

РЕЗЮМЕ. В тексте узбекских народных песен (улан) широко используются средства художественного изображения, в частности тропы. Выяснение поэтической роли метафор, метонимии, синекдохи и тропов в композиции народных уланов — одна из актуальных проблем, стоящих перед нашим фольклористическим исследованием. В этой статье обсуждаются те же вопросы.

SUMMARY. The text of Uzbek folk songs (ulan) widely uses as means of artistic depiction, in particular tropes. Clarification of the poetic role of metaphors, metonymy, synecdoche and tropes in the composition of folk lancers is one of the pressing problems facing our folklore research. This article discusses the same issues.

NURMUHAMMAD ANDALUB – XORAZMLIK MASHHUR ADIB

U.Zaripboyeva – talaba

Namangan davlat universiteti

Tayanch so'zlar: Xorazm, o'zbek va turkman shoirlari, Nurmuhammad Andalib, “Bulbul”, Munis, adabiy siyosat, Ogahiy, adabiyotshunoslik, Bayoniy, bayoz, dostonnavis, adabiy aloqalar, muxammas, murabba, muvashshax.

Ключевые слова: Хорезм, узбекские и туркменские поэты, Нурмухаммад Андалиб, «Соловей», Мунис, литературная политика, Огахи, литературоведение, Баяни, Баяз, прозаик, литературные связи, мухаммас, мурабба, мувашшах.

Key words: Khorezm, Uzbek and Turkmen poets, Nurmuhammad Andalib, “Nightingale”, Munis, literary policy, Ogahi, literary studies, Bayani, Bayaz, novelist, literary relations, mukhammas, murabba, muvashshakh.

Xorazm adabiy muhiti o'zbek adabiyotining ajralmas bir qismini tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, “Jo'shqin Amudaryodan suv ichib, muqaddas va tabarruk Xorazm tuprog'ida unib-o'sgan, xalqimiz tarixida o'chmas iz qoldirgan Abu Rayhon Beruniy, Muhammad Muso Xorazmiy, Mahmud Zamaxshariy, Najmiddin Kubro, Pahlavon Mahmud, Nosiriddin Rabg'uziy, Sulaymon Boqirg'oni, Sakkokiy, Munis, Feruz, Ogahiy, Bayoniy va boshqa ko'plab allomalar, shoir va mutafakkirlarning nomlari jahon sivilizatsiyasi tarixiga haqli ravishda oltin harflar bilan bitilgan” [1:241].

O'zbek va turkman xalqlari o'rtasidagi qardoshlik, adabiy-madaniy aloqalar juda qadimiy tarixga egadir. Ikki xalq o'rtasidagi adabiy aloqalarimizning yaqinligiga guvoh bo'luvchi o'nlab dostonlar, xalq kitoblari borki, ulardan ayrimlarining dastavval qaysi xalq o'rtasida paydo bo'lganligini aniqlash qiyin. XVII – XIX asrlar mobaynida o'zbek va turkman shoirlari tomonidan ko'plab asarlar yaratildi, madaniy taraqqiyotga ulkan hissa qoshildi. Sobir Sayqaliyning “Bahrom va Gulandom”, so'ngroq ko'hna Urganch va Vas (Toshovuz) tomonlarida yashagan Shohbandaning “Shoh Bahrom”, XVIII asr oxirlarida yashagan turkman shoirlari Shaydoyi yaratgan “Gul Sanobar”, Ma'rufiy yaratgan “Yusufbek va Ahmadbek” dostonlari g'oyaviy-badiiy xususiyatlariga ko'ra, shu nomdagi o'zbek xalq kitoblari nusxalariga juda yaqin. Bunday asarlar ko'p. Ular turkman kitobxonlariga qanchalik estetik zavq, ma'naviy oziq bag'ishlasa, o'zbek

kitobxonlariga ham shunchalik zavq va ma'naviy oziq beradi [2:127.].

Mustaqillik yillarida o'zbek tili va adabiyoti faniga alohida e'tibor berilmoqda. 2016-yil 13-may kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to'g'risida” Farmoni muhim ahamiyatga ega bo'ldi [3].

Nurmuhammad Andalibning ismi, tug'ilgan joyi va hayoti haqidagi ma'lumotlar ancha kam hisoblanadi. Biz u haqidagi ma'lumotlar uning asarlari va boshqa manbalar orqali topishimiz mumkin. Uning ismi Nurmuhammad tahallusi Andalib (Bulbul). Ko'hna Urganchning Qoram-oz qishlog'ida tug'ilgan. Xiva va Buxoro madrasalarida ta'lim olgan. Munis va Ogahiyning “Firdavs – ul iqbol”, Bayoniyning “Xorazm shohiy” asarlarida u haqida ma'lumotlar mavjud [4].

Mumtoz adabiyotda “Andalib” tahallusi bilan ijod qilgan shoirlar ko'p bo'lgan. Bu haqda V.Abdullayev “O'zbek adabiyoti tarixi”ning uchinchi jildida ma'lumot beradi. Shu bilan birga, “Layli va Majnun”, “Yusuf va Zulayho”, “Zaynularab” kabi dostonlarning muallifi Nurmuhammad Andalib haqidagi qimmatli ma'lumotlarni ham tilga oldi [5:336].

Nurmuhammad Andalub “Yusuf va Zulayho” dostoni yozilgan payti u 55 yoshda bo'lgan. Bu haqida shu asarda yozib qoldirgan. Bundan xulosa qilish mumkinki, u taxminan 1710-1711-yillarda tug'ilgan, 1770-yilda vafot etgan.

Andalib ijodida Navoiy, Fuzuliy, Mashrab an'analarining ta'siri va davomiyligini ko'ramiz. Ulardagi g'oyalar mutanosibligini, timsollar uyg'unligi va dunyoqarash hamohangligini his qilamiz. Andalibning lirik she'rlari bizgacha 20 ga yaqin to'plam va bayozlar tarkibida yetib kelgan. Devoni haqida ma'lumot yo'q. Uning qalamiga mansub bayozlarning eng qadimiylari 1198 raqamlisi va 6973 raqamlisidir. Ushbu bayozlarning ikkalasida ham bir xil – shoirning 6 ta muhammasi kiritilgan. Adibning bizga bor yo'g'i 35 ta she'ri ma'lum. Shundan 23 tasi taxmis, 3 tasi g'azal, 5 ta shoirning o'zi yozgan mustaqil muhammas, 1 tasi musamma, 1 tasi murabba, 1 tasi muvashshax. Ularning hammasi jami 1200 misraga yaqindir.

Nurmuhammad Andalib epik yo'nalishda ham asarlar yaratgan. "Zaynuralab", "Layli va Majnun", "Yusuf va Zulayho", "Sa'd Vaqqos" dostonlari shular jumlasidandir. Andalib tarjimon sifatida ham o'z salohiyatini namoyon etgan. U "Mirza Hamdam" dostonini ham forschadan turkiychaga o'g'irgan.

Andalib ayniqsa, dostonnavis sifatida shuhrat qozondi. Mumtoz, ayniqsa, uning "Yusuf va Zulayho", "Layli va Majnun" va "Zaybularab" dostonlari muhim. Shoir ularda xalqning sevimli timsollari taqdiri bilan bog'liq an'anaviy syujetlarni asos qilib oladi. Yozma adabiyotda ham, xalq og'zaki ijodida ham qayta-qayta murojaat etilgan mavzularga Andalib yangicha ruhiy talqinlar, ijodiy yondashilgan timsollar tizimi asosida yangi hayot bag'ishaydi. Uchala doston ham nasr va nazm shaklida yaratilgan. Andalib dostonchiligining o'ziga xosligi shundaki, u shakl jihatdan xalq dostonchiligiga juda yaqin. Jumladan, yozma dostonlar, asosan nazmda yaratilgan. Har bir bobda qisqa nasriy mundarija berilgan. Ammo Andalib dostonlarida nasr miqdori va vazifasi ortgan. Badiiy tasvirda nazm bilan nasr baravar ishtirok etgan. Nasr va nazmning o'rin almashib turishi, o'quvchi uchun doston syujetining aniq yetkazilishini, ruhiy holatlarni izohlash, sharhlab borilishini ta'minlaydi [6: 410].

Bu dostonlar XVIII-XIX asrlar davomida qayta-qayta ko'chirilgan, chop etilgan. Birgina "Yusuf va Zulayho" dostonining o'zi 1904-1912-yillari Kogon, Toshkent, Samarqand, Buxoro shaharlarida 6 marta nashr qilingan.

Nurmuhammad Andalib she'riyat bobida Alisher Navoiy, Muhammad Fuzuliy, Boborahim Mashrab va boshqalarning merosini qunt bilan o'rganib, ularning an'analarini davom ettirgan. Uning taxmisleri orasida Jomiy, Vafoiy va Habib g'azallariga bog'langan tazmin muxammaslar ham bor. Andalib lirikasiga mansub she'rlarning bizgacha yetib kelgan namunalaridan anchasida xalq she'riyatining ta'siri kuchlidir.

Adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston", 2017. 241-b.
2. Orzibekov Rahmonqul. O'zbek adabiyoti tarixi. – T.: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. 127-b.
3. Rahmonov N. O'zbek adabiyoti tarixi. – T.: "Sano-standart" nashriyoti, 2017.
4. <https://uz.wikipedia.org>
5. Jumaxo'jayeva Nusratulla, Adizova Iqboloy. O'zbek adabiyoti tarixi. – T.: "Innovatsiya – Ziyo", 2020. 410-b.
6. <https://www.zivouz.com>
7. <https://vuz.uz/uz/news/ozbekiston--turkmaniston-dostona-va-ahil-qoshnichilik-munosabatlari-rivojlanmoqda>

REZYUME. Maqolada Xorazm diyorida yetishib chiqqan shoir va yozuvchi, bir qator lirik doston va she'rlar muallifi, o'zbek va turkman xalqlarining milliy namoyondasi hisoblangan Nurmuhammad Andalib haqida so'z boradi. O'zbek va turkman xalqlarining o'zaro aloqalari ko'p zamonlarga borib taqaladi. Nurmuhammad Andalubning "Yusuf va Zulayho", "Layli va Majnun" va "Zaybularab" kabi asarlari va uning she'rlari haqida ma'lumot beriladi. Mustaqillik yillarida shoirga qaratilgan e'tibor haqida qisqacha tavsif beriladi.

РЕЗЮМЕ. В статье говорится о Нурмухаммеде Андалубе – поэте и писателе, выросшем в Хорезме, авторе ряда лирических эпосов и поэм, считающемся национальным представителем узбекского и туркменского народов. Узбекско-туркменские отношения имеют давнюю историю. Будет представлена информация о таких произведениях Нурмухаммеда Андалуба, как «Юсуф и Зулайхо», «Лейли и Меджнун» и «Зайбулараб», а также его стихах. Дается краткая характеристика внимания, уделяемого поэту в годы независимости.

SUMMARY. The article talks about Nurmuhammad Andalub, a poet and writer who grew up in Khorezm, the author of a number of lyrical epics and poems, and who is considered a national representative of the Uzbek and Turkmen peoples. Uzbek and Turkmen relations go back to many times. Information about Nurmuhammad Andalub's works such as "Yusuf and Zulayho", "Layli and Majnun" and "Zaybularab" and his poems will be given. A brief description of the attention paid to the poet during the years of independence is given.

Andalib lirik she'rlari tarkibida shaxsning charxi bemuruvvatdan, taqdiridan noliq, og'ir hayot qiyinchiliklari tufayli ko'ngil hazing bo'lib, benavo – bechora ahvoliga tushib qolganligidan faryod chekish ohanglari uchrab qoladi. Bunday she'rlari xasbihollik xususiyatiga ega. Ularni shoir qismatining badiiy ifodasi deyish mumkin.

Ma'lumki, Hazrati Yusuf Alayhissalom taqdiri bilan bog'liq sarguzashtlarning asosi "Qur'on"ga borib tutashadi. Kalomullohdagi Yusuf surasi asosida XX asrgacha ko'p asarlar maydonga keldi. Andalibning "Yusuf va Zulayho" dostonining yaratilish asosi ham shu bilan bog'liq. Muallif asarda uning yaratilish tarixi, yozilish sabablariga to'xtaladi. Uning e'tiroficha, doston turkiygo'y qavmlar ehtiyojini inobatga olib yaratilgan.

1200 misraga yaqin she'r hamda bir necha dostonlari bizgacha yetib kelgan. «Layli va Majnun», «Tohir va Zuhra», «Yusuf va Zulayho», «Zayn ul-arab», «Sa'd Vaqqos», «Bobo Ravshan», «Malikai Mehrinigor», «O'g'iznoma» kabi dostonlarida mumtoz dostonchilikning eng yaxshi xususiyatlari mujassamlashgan. «Nasimiy» dostonida shoir Nasimiy hayoti va ijodi aks etgan. Mashrabga taqlidan yozgan she'rlari o'zbek va turkman xalqlarining sevimli qo'shiqlariga aylangan. Andalib asarlarining qo'lyozmalari va toshbosma nusxalari O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik institutida saqlanadi [7].

Adib ijodi X.Ko'r o'g'li, V.Abdullayev, B.Axundov, A.Ulug'berdiyev, G.Nazarov kabi olimlar tomonidan o'rganilgan. Qaysi xalq shoiri bo'lishidan qat'i nazar uning asarlari bizga qadar yetib kelib, Xorazm va turkman adabiy muhitining shakllanishida asosiy rol o'ynagan.

O'zbek va turkman xalqlari azal-azaldan vaqin do'st, ahil qo'shni, strategik hamkor sifatida mushtarak maqsadlar bilan vashab kelgan. Shu sababli, ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarning ildizi uzoq tarixga borib taqaladi va o'zaro hurmat, ishonch asosiga qurilgan. Mustaqillik villarida O'zbekiston va Turkmaniston o'rtasidagi strategik hamkorlikning huquqiy asosi sifatida qator tarixiv huiiatlar imzolandi. Do'stona munosabatlarni mustahkamlash va hamkorlikni rivojlantirish, o'zaro vordamni avamaslik mazmunidagi 1996-vil 16-vanvar. 2004-vil 19-novabr va 2007-vil 18-oktabr va so'nggi villardagi kelishuv hujjatlari – shartnomalar shular jumlasidandir [8].

Xulosa sifatida shuni avtish mumkinki, Xiva xonligida ijod qilgan Nurmuhammad Andalibning asarlari biz uchun nihovatda katta ahamiyatga egadir. Asosan tarix va adabiyot sohalarida izlanuvchilar va o'rganuvchilar uchun uning asarlari dastur ul - amal bo'lib xizmat qiladi. Bugungi kunda, uning ijodi nafaqat O'zbekistonda balki, butun dunvo olimlari va iiodkorlari e'tiborini o'ziga jalb qilib, katta e'tibor bilan o'rganilmoqda.